

MICHAŁ BIAŁKOWSKI
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

DWA POSOBOROWE PROJEKTY
REORGANIZACJI STRUKTUR KOŚCIELNYCH W POLSCE
Z DRUGIEJ POŁOWY LAT SZEŚCZDZIESIĄTYCH XX WIEKU

Słowa kluczowe: Kościół katolicki, Sobór Watykański II, Dekret *Christus Dominus*, Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie, polskie prowincje kościelne, podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce, reorganizacja struktur kościelnych

Ćwierć wieku od ogłoszenia bulli papieża Jana Pawła II *Totus tuus Poloniae populus* z 25 III 1992 r. skłania do szczególnej refleksji nad przemianami struktur kościelnych w Polsce w XX stuleciu. Rolę inspirującą odegrał Sobór Watykański II (1962–1965), którego dokumenty zalecały przystosowaną odnowę (*acomodata renovatio*) oraz uwspółcześnienie (*aggiornamento*), zarówno na poziomie Kościoła powszechnego, jak i Kościołów partykularnych. Prezentowane w artykule dwa posoborowe projekty reorganizacji struktur kościelnych są przykładem rozwiązań teoretycznych. Pierwszy – z 1967 r. – ma formę kilkudziesięciostronicowego opracowania. Drugi – z 1970 r. – jest dwustronicową propozycją. Poprzedza je krótki zarys powojennych losów jednostek administracji kościelnej na ziemiach polskich.

1. STRUKTURA ORGANIZACYJNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE
PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ (DO SOBÓRU WATYKAŃSKIEGO II)

Kościół katolicki w Polsce po drugiej wojnie światowej stanął wobec wielu problemów o charakterze organizacyjnym, a nawet egzystencjalnym. Do najbardziej newralgicznych, które wymagały natychmiastowego działania, należały: uzupełnienie strat osobowych wśród duchowieństwa¹, odbudowa oraz

¹ Przyjmując jako podstawę kryterium liczbowe – spośród wszystkich polskich diecezji – najbardziej ucierpiał Kościół chełmiński. Z powodu prowadzonej przez okupanta hitlerowskiego polityki eksterminacji duchowieństwa katolickiego śmierć poniosło 309 księży (44,33%) spośród 697, którzy pracowali w diecezji chełmińskiej w 1939 r. Dla porównania kolejne miejsca w tej statystyce zajęły archidiecezja poznańska – zginęło 218 księży; diecezja wrocławska – zginęło 216 księży; archidiecezja gnieźnieńska – zginęło 139 księży; diecezja łódzka – zginęło 132

przywrócenie do kultu zniszczonych świątyń i kaplic² oraz ustanowienie nowego podziału struktur kościelnych³. Ostatni wymieniony problem polegał zarówno na uregulowaniu stanu tymczasowości, jaki zaistniał na obszarze pozostawionych przy Polsce fragmentów metropolii lwowskiej i wileńskiej na ścianie wschodniej, jak i ustanowieniu stałej polskiej administracji kościelnej na tzw. Ziemiach Odzyskanych⁴.

W tym miejscu przypomnijmy, że podział administracyjny Kościoła katolickiego w Polsce – poza tzw. Ziemią Odzyskaną – był następstwem postanowień bulli cyrkumskrypcyjnej Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* z 28 X 1925 r.⁵ I mimo że 12 IX 1945 r. został jednostronnie wypowiedziany przez władze Polski Ludowej nadający tej strukturze podstawy formalnoprawne konkordat, nadal funkcjonował przedwojenny podział administracyjny Kościoła katolickiego⁶. W nowych granicach Polski, określonych ostatecznie

księży; diecezja płocka – zginęło 110 księży. Zob. *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*, red. Lucjan ADAMCZUK, Witold ZDANIEWICZ, Warszawa 1991, s. 132.

² Największe zniszczenia odnotowywano w diecezji opolskiej – 108 kościołów, archidiecezji wrocławskiej – 88 kościołów, archidiecezji warszawskiej – 80 kościołów, diecezji chełmińskiej – 55 kościołów, diecezji sandomierskiej – 53 kościoły, diecezji szczecińsko-kamińskiej – 52 kościoły. Zob. *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*, s. 202–203.

³ Zob. Wojciech JAKUBOWSKI, Marek SOLARCZYK, *Rzymskokatolicka administracja kościelna na ziemiach polskich*, Warszawa 2007; Wojciech JAKUBOWSKI, Marek SOLARCZYK, *Organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XXI wieku*, Warszawa–Olsztyn 2011; Ewa KLIMA, *Struktury Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, nr 11: 2011, s. 45–77; Stanisław WILK, *Struktura administracyjna Kościoła w Polsce przed bullą „Totus Tuus Poloniae Populus”*, [in:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 12, red. Jan WALKUSZ, Lublin 2013, s. 129–144.

⁴ Zob. szerzej na ten temat w najnowszych publikacjach: *Droga do stabilizacji polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej*. W 40. rocznicę wydania konstytucji apostołkiej Pawła VI „*Episcoporum Poloniae coetus*”, red. Wojciech KUCHARSKI, Wrocław 2013; Robert ŻUREK, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec Ziem Zachodnich i Północnych 1945–1948*, Szczecin–Warszawa–Wrocław 2015; *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945–1956, red. Michał SIEDZIĄKO, Zbigniew STANUCH, Grzegorz WEJMAN, Szczecin 2016.

⁵ Bulla ta w następujący sposób organizowała polską prowincję kościelną obrządku łacińskiego: 1) metropolia gnieźnieńsko-poznańska (archidiecezja gnieźnieńska, archidiecezja poznańska, diecezja chełmińska, diecezja wrocławska); 2) metropolia warszawska (archidiecezja warszawska, diecezja płocka, diecezja sandomierska, diecezja lubelska, diecezja podlaska, diecezja łódzka); 3) metropolia krakowska (archidiecezja krakowska, diecezja tarnowska, diecezja kielecka, diecezja częstochowska, diecezja śląska); 4) metropolia lwowska (archidiecezja lwowska, diecezja przemyska, diecezja łucka); 5) metropolia wileńska (archidiecezja wileńska, diecezja łomżyńska, diecezja pińska). Ponadto 30 XII 1925 r. papież Pius XI utworzył diecezję gdańską (obszar Wolnego Miasta Gdańska), która była bezpośrednio zależna od Stolicy Apostolskiej. Zob. *Bulla Vixdum Poloniae unitas. Reprodukcyjne strony oryginału bulli, tekst łaciński, tłumaczenie na język polski*, oprac. Przemysław STANKO, Katowice 2015.

⁶ Barbara FIJAŁKOWSKA, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 1: 1944–1955, Olsztyn

podczas konferencji poczdamskiej latem 1945 r., znalazły się w całości: 1) metropolia gnieźnieńsko-poznańska⁷ (archidiecezja gnieźnieńska, archidiecezja poznańska, diecezja chełmińska, diecezja włocławska); 2) metropolia warszawska (archidiecezja warszawska, diecezja płocka, diecezja sandomierska, diecezja lubelska, diecezja siedlecka, diecezja łódzka); 3) metropolia krakowska (archidiecezja krakowska, diecezja tarnowska, diecezja kielecka, diecezja częstochowska, diecezja katowicka); częściowo natomiast: 4) metropolia lwowska (skrawek archidiecezji lwowskiej, znaczna część diecezji przemyskiej); 5) metropolia wileńska (fragment archidiecezji wileńskiej, cała diecezja łomżyńska, fragment diecezji pińskiej)⁸.

Dla znajdującego się w nowych granicach Polski fragmentu archidiecezji lwowskiej ustanowiono administraturę apostolską w Lubaczowie, gdzie zorganizowano kurię archidiecezjalną, wyższe seminarium duchowne umieszczono zaś w Kalwarii Zebrzydowskiej. Arcybiskup metropolita lwowski Eugeniusz Baziak zarządzał w ten sposób archidiecezją aż do śmierci w czerwcu 1962 r.⁹

Podobnie sytuacja wyglądała na niewielkim terenie archidiecezji wileńskiej, dla której ustanowiono administraturę apostolską w Białymstoku. Tam tymczasowo znalazł siedzibę Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego, zorganizowano kurię archidiecezjalną oraz seminarium duchowne. Rządy na „polskim skrawku” archidiecezji wileńskiej sprawował jej metropolita arcybiskup Romuald Jałbrzykowski¹⁰.

Ostatni fragment należał do diecezji pińskiej. Początkowo administracja powstała w Drohiczynie, później siedzibę diecezji przeniesiono do Bielska Podlaskiego, a w 1950 r. ponownie i ostatecznie do Drohiczyna, gdzie umieszczono też najważniejsze instytucje diecezjalne¹¹. Ewenementem była diecezja łucka, która w całości znalazła się na terenach utraconych przez Polskę na rzecz Sowietów. Jednak kuria diecezjalna funkcjonowała niejako „na wygnaniu” aż do końca życia biskupa łuckiego Adolfa Piotra Szelażka (zmarł w lutym 1950 r.) w budynkach dawnego zamku krzyżackiego w miejscowości Zamek Bierzgłowski koło Torunia¹².

1999, s. 24; Antoni DUDEK, Ryszard GRYZ, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003, s. 14–15; Zygmunt ZIELIŃSKI, *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009, s. 26–27.

⁷ Unia została rozwiązana 4 III 1946 r.

⁸ Z. ZIELIŃSKI, op.cit., s. 26–28.

⁹ Józef MANDZIUK, *Z dziejów archidiecezji lwowskiej*, Saeculum Christianum, t. 2: 1995, nr 2, s. 47–50.

¹⁰ Zob. przygotowywane do druku przez Instytut Pamięci Narodowej materiały z konferencji naukowej *Od „Vixdum Poloniae unitas” do „Totus Tuus Poloniae populus”. Wileńska prowincja kościelna w latach 1925–1992*, Białystok, 18–21 X 2015 r.

¹¹ Z. ZIELIŃSKI, op.cit., s. 26–27.

¹² Mieczysław MALINOWSKI, Bogdan KOŁOSOK, *Zarys dziejów diecezji łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku*, Kalwaria Zebrzydowska 1993, s. 60–61; *Ksiądz Biskup Adolf*

W dniu 15 VIII 1945 r. kardynał August Hlond – na podstawie nadzwyczajnych pełnomocnictw otrzymanych od papieża Piusa XII – utworzył pięć administratur apostolskich na Ziemiach Zachodnich¹³. W Gdańsku i w Pelplinie (diecezja gdańska i diecezja chełmińska) administratorem apostolskim został ks. Andrzej Wronka; w Olsztynie (polska część diecezji warmińskiej) – ks. Teodor Bensch; w Opolu – ks. Bolesław Kominek¹⁴; we Wrocławiu – ks. Karol Milik¹⁵; w Gorzowie Wielkopolskim (administratorem kamieńskim, lubuskim i prałatury pilskiej) – ks. Edmund Nowicki¹⁶. Ponadto dekretami z 10 IX 1945 r. Prymas Polski powierzył jurysdykcję kościelną nad znajdującą się w owych granicach Polski częścią archidiecezji ołomunieckiej – ks. Bolesławowi Kominkowi, a nad częścią archidiecezji praskiej – ks. Karolowi Milikowi¹⁷.

Kolejny ważny moment dla kształtowania się powojennych struktur kościelnych w Polsce – jak zauważa ks. Zygmunt Zieliński – nastąpił w roku 1950. Dnia 6 lipca rządu Polski ludowej i NRD podpisały układ graniczny, w którym oba państwa uznały przebieg polskiej granicy zachodniej¹⁸. Tym samym władze komunistyczne osiągnęły stopień stabilizacji, wystarczający, by pozwolić sobie na podejmowanie dość śmiałych decyzji – również wobec największego przeciwnika ideologicznego, jakim był Kościół katolicki. Pod pozorem dążenia do usunięcia stanu tymczasowości w administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych odsunęły od rządów wszystkich administratorów apostolskich i ich wikariuszów generalnych¹⁹. Co więcej, władze państwo-

---

Piotr Szelązek. Człowiek, pasterz, założyciel. Materiały z sympozjum z okazji 50 rocznicy śmierci Założyciela Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus, Toruń 1999; Ks. Biskup Adolf Piotr Szelązek (1865–1950). Kapłan, biskup, wygnaniec, red. Beniamina KARWOWSKA, Waldemar ROZYNKOWSKI, Leszek ZYGNER, Podkowa Leśna 2010.

¹³ Z. ZIELIŃSKI, op.cit., s. 40–42; P. ŻUREK, op.cit., s. 156–157.

¹⁴ Zob. Andrzej HANICH, *Ksiądz infułat Bolesław Kominek, pierwszy administrator apostolski Śląska Opolskiego (1945–1951)*, Opole 2015 (wyd. 2).

¹⁵ Józef SWASTEK, *Działalność pastoralna księdza infułata dr. Karola Milika, administratora apostolskiego Dolnego Śląska (1945–1951)*, [in:] *Represje wobec Kościoła Katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie, 1945–1989*, red. Stanisław A. BOGACZEWICZ, Sylwia KRZYŻANOWSKA, Wrocław 2004, s. 32–46.

¹⁶ Zob. Paweł SOCHA, *Ks. dr Edmund Nowicki jako twórca struktur organizacyjnych Kościoła gorzowskiego w latach 1945–1951*, [in:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, red. Elżbieta WOJCIESZYK, Poznań 2012, s. 83–97.

¹⁷ A. DUDEK, R. GRYZ, op.cit., s. 32; P. ŻUREK, op.cit., s. 361.

¹⁸ Z. ZIELIŃSKI, op.cit., s. 77.

¹⁹ *Komunikat prasowy Rządu o likwidacji stanu tymczasowości w administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich, Warszawa, 27 stycznia 1951 r.*, [in:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–1959*, Poznań 1994, s. 283–284; A. DUDEK, R. GRYZ, op.cit., s. 65–66; Z. ZIELIŃSKI, op.cit., s. 78; Jan ŻARYN, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 122–123.

we zmusiły rady konsulatorów diecezjalnych do dokonania wyboru wikariuszy kapitulnych. Kandydaci zostali dobrani spośród duchownych popierających nową rzeczywistość społeczno-polityczną. Mimo tak brutalnej ingerencji czynników państwowych w sferę kompetencji władzy kościelnej, Prymas Polski Stefan Wyszyński, chcąc zażegnać ewentualny rozłam w Kościele, udzielił wybranym w ten sposób wikariuszom kapitulnym swojej jurysdykcji. Wszyscy zostali bowiem 18 II 1951 r. mianowani jego wikariuszami generalnymi²⁰. Co więcej, 27 IV 1951 r. papież Pius XII na prośbę prymasa Stefana Wyszyńskiego mianował odwołanych przez rząd administratorów apostolskich biskupami tytularnymi²¹. Mieli oni zastąpić wikariuszy generalnych – ci bowiem nie mieli święceń biskupich. Władze komunistyczne zablokowały jednak objęcie przez nich rządów. Kolejny krok wykonał Prymas Polski rok później, gdy na mocy nadanych mu pełnomocnictw Stolicy Apostolskiej, 24 IV 1952 r. mianował wikariuszy generalnych na tzw. Ziemiach Odzyskanych delegatami specjalnymi Prymasa Polski z uprawnieniami biskupów rezydencjalnych²².

Dopiero odwilż październikowa roku 1956 przyniosła krótkotrwałe zmiany. W poszczególnych jednostkach administracji kościelnej rządu objęli biskupi wskazani wcześniej Stolicy Apostolskiej przez Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego²³. W diecezji gdańskiej rządu objął wówczas biskup Edmund Nowicki²⁴, jako biskup koadiutor *sedis vacantis*; w diecezji warmińskiej (Olsztyn) biskup Tomasz Wilczyński; w Administraturze Apostolskiej Śląska Opolskiego (Opole) biskup Franciszek Jop²⁵; w Administraturze Apostolskiej Dolnego Śląska (Wrocław) biskup Bolesław Kominek; w Administraturze Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Prałatury Pilskiej w Gorzowie Wielkopolskim biskup Teodor Bensch. Biskupi ci nadal mieli status wikariuszy generalnych Prymasa Polski, ale na mocy uprawnień nadanych im przez kardynała Stefana Wyszyńskiego dekretemi z 1 i 10 XII 1956 r. korzystali z uprawnień biskupów rezydencjalnych²⁶.

Taki stan rzeczy utrzymywał się również w okresie obrad Soboru Watykańskiego II (1962–1965). Jedyna zmiana, która w tym czasie nastąpiła, to nabycie przez biskupa Edmunda Nowickiego uprawnień biskupa rezydencjonal-

²⁰ List Prymasa S. Wyszyńskiego do Prezydenta B. Bieruta w sprawie organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich, [in:] P. RAINA, op.cit., s. 284–285; Ewa K. CZACZKOWSKA, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 146–147.

²¹ E. K. CZACZKOWSKA, op.cit., s. 148–149.

²² Z. ZIELIŃSKI, op.cit., s. 79–80.

²³ E. K. CZACZKOWSKA, op.cit., s. 275.

²⁴ Zob. Stanisław BOGDANOWICZ, *Edmund Nowicki – biskup gdański*, Gdańsk 1998.

²⁵ Zob. Andrzej SZYMAŃSKI, *Ks. bp dr Franciszek Jop – prawodawca i organizator diecezji opolskiej*, Opole 2007.

²⁶ A. DUDEK, R. GRYZ, op.cit., s. 111; Z. ZIELIŃSKI, op.cit., s. 109–110.

nego (odtąd już nie na mocy dekretu Prymasa Polski) w związku ze śmierci biskupa gdańskiego Karola Marii Spletta (5 III 1964 r.)²⁷.

2. PROJEKT REORGANIZACJI DIECEZJI POLSKICH Z 1967 ROKU

Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (AAW) zawiera niezwykle cenny dla badacza dziejów Kościoła katolickiego w Polsce zespół Sekretariatu Prymasa Polski (SPP). W jego skład wchodzi m.in. materiały archiwalne ze spuścizny kolejnych Prymasów Polski, w okresie ich rezydowania w Warszawie, w tym dokumentację Komisji Głównej Episkopatu Polski (KGEP) oraz dokumentację zebrań plenarnych Konferencji Episkopatu Polski (KEP). W materiałach dotyczących posiedzeń KGEP z 1967 r. znajdujemy pierwszy omawiany przez nas projekt²⁸. Jest to dokument papierowy obejmujący 38 stron tekstu sporządzonego pismem maszynowym, czarną czcionką humanistyczną. Stan zachowania – bardzo dobry.

GENEZA PROJEKTU I CZAS JEGO POWSTANIA

Przez cały okres powojenny kwestia kompleksowego uregulowania organizacji struktur kościelnych należała do nabrzmiałych problemów Kościoła katolickiego w Polsce. Pasterskie zalecenia związane z dostosowaniem organizacji struktur kościelnych do wymogów współczesności przyniósł Sobór Watykański II. Konieczność ujęcia na nowo zagadnień tak fundamentalnych dla życia Kościoła, jak urząd biskupa; stosunek urzędu biskupa do całego Kościoła, w szczególności zaś do Biskupa Rzymskiego; relacje z własnym Kościołem partykularnym oraz relacje z innymi braćmi w biskupstwie była dla ojców soborowych faktem absolutnie oczywistym²⁹. Oczywistym tym bardziej, że uchwalona 18 XI 1964 r. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* wyznaczyła nowe kierunki współczesnej eklezjologii katolickiej³⁰. Swego rodzaju uzupełnieniem – dopowiedzeniem *Lumen gentium* – jest Dekret *Christus Dominus* o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele. Prace nad jego ostatecznym tekstem trwały dość długo. Finał nastąpił dopiero w trakcie obrad IV sesji Soboru Watykańskiego II. Dnia 6 X 1965 r. odbyło się ostatnie głosowanie nad całością tekstu, a 28 X 1965 r. Dekret *Christus Dominus* został

²⁷ Zob. Stanisław BOGDANOWICZ, *Karol Maria Antoni Splett. Biskup gdański czasu wojny, więzień specjalny PRL*, Gdańsk 1996.

²⁸ Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (dalej cyt. AAW), Sekretariat Prymasa Polski (dalej cyt. SPP), Protokoły Komisji Głównej Episkopatu Polski (dalej cyt. Protokoły KGEP), sygn. II 4 22, k. 34–71, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

²⁹ Zob. Gérard PHILIPS, *L'Église et son mystère au deuxième Concile du Vatican. Histoire, texte et commentaire de la Constitution Lumen Gentium*, t. 1–2, Paris 1967–1968.

³⁰ Robert SKRZYPCZAK, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium” – „zwornik Soboru”*, [in:] *„Radość i nadzieja, smutek i trwoga...” Sobór Watykański II z perspektywy półwiecza*, red. Michał BIAŁKOWSKI, Toruń 2016, s. 25–46.

przyjęty przez Sobór. 2319 ojców soborowych głosowało za jego przyjęciem, dwóch było przeciwko, jeden głos oddano nieważny³¹. To w tym dokumencie Sobór Watykański II zaleca odnowę struktur kościelnych. Zagadnieniu temu poświęcono dwa obszerne punkty (22 i 23) w rozdziale II zatytułowanym *Biskupi w stosunku do Kościołów partykularnych czyli diecezji*. W punkcie 22 czytamy, że należy możliwie szybko dokonać właściwego podziału (za pomocą podziału, rozczłonkowania bądź zespolenia), tak by biskupi skuteczniej pełnili swe pasterskie obowiązki, a zarazem przynosiło to korzyści duchowieństwu i wiernym. Z kolei w punkcie 23 określono kryteria, jakimi należy kierować się podczas dokonywania nowego podziału³².

Idąc za głosem nauczania soborowego – najprawdopodobniej już wiosną 1966 r. – w polskim episkopacie podjęto prace przygotowawcze, których zwieńczeniem miał być projekt reorganizacji Kościoła w Polsce. W protokole z posiedzenia Komisji Głównej Episkopatu Polski w dniu 8 III 1966 r. znalazł się bowiem zapis: „Trzeba także pomyśleć o Komisji dla rewizji granic diecezji w związku z dekretem: «De regime Episcoporum in Ecclesia»”³³.

Projekt – jak można sądzić z poprzedzającej go korespondencji – najprawdopodobniej powstał w środowisku wrocławskim. Być może był efektem pracy specjalnego zespołu naukowców (demografów, urbanistów, kartografów, ekonomistów i socjologów) pracujących pod patronatem arcybiskupa Bolesława Kominka. Środowisko naukowe Wrocławia bowiem już wcześniej wspierało swojego arcybiskupa w pracach studyjnych. Tak było w przypadku przygotowanego przez przyszłego kardynała – we współpracy m.in. z ks. prof. Eugeniuszem Tomaszewskim – projektu Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*³⁴. Trzeba też pamiętać, że wrocławski hierarcha od końca lat pięćdziesiątych XX w. kierował pracami Komisji Duszpasterskiej Episkopatu Polski³⁵, a od połowy lat sześćdziesiątych – po powołaniu Komisji Apostolstwa Świeckich – Komisją Duszpasterstwa Ogólnego³⁶. Przewodniczenie temu gremium pozwalało na nawiązanie szerokich kontaktów oraz przeprowadzenie licznych konsultacji³⁷. Niewątpliwie ce-

³¹ Michał BIAŁKOWSKI, *Wokół Soboru Watykańskiego II. Studia i szkice*, Toruń 2016, s. 75.

³² Henryk MUSZYŃSKI, *Wprowadzenie do dekretu o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, [in:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, tekst polski, nowe tłumaczenie, Poznań 2002, s. 211–235.

³³ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4 21, k. 38, Protokół Komisji Głównej, Warszawa, 8 III 1966 r.

³⁴ Relacja ustna ks. prof. Józefa Patera, maj 2017 r.

³⁵ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4 190, k. 203, Protokół 61. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 22 VI 1960 r.

³⁶ Relacja ustna ks. prof. Jana Kruciny, maj 2017 r.

³⁷ W 1970 r. w skład Komisji Duszpasterstwa Ogólnego wchodziło m.in. wielu ordynariuszy: kardynał Karol Wojtyła, bp Franciszek Jop, bp Wilhelm Pluta, bp Jerzy Ablewicz, bp Stefan

lem „ukrytym” projektu było uregulowanie polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych. W konsekwencji powstało studium obejmujące całość terytorium PRL. Uznanie budzi wykorzystanie dostępnych wówczas najnowszych danych statystycznych, co znacznie podnosi jego wartość merytoryczną.

Najprawdopodobniej prace nad projektem zintensyfikowano latem 1967 r., gdy doszło do nominacji czterech administratorów apostolskich *ad nutum Sanctae Sedis* dla Wrocławiu, Gorzowa Wielkopolskiego, Opola i Olsztyna³⁸. Wykorzystanie – jako podstawy – do opracowania tego projektu szeregu wydawnictw statystycznych opublikowanych w 1967 r. pozwala na określenie czasu powstania źródła na drugą połowę roku 1967. Dokument na pewno musiał być ukończony na początku listopada 1967 r., skoro pismem z 10 listopada tego roku arcybiskup Bolesław Kominek zwracał się do Prymasa Polski o umieszczenie sprawy projektu w programie obrad Komisji Głównej Episkopatu Polski³⁹. Istotnie podczas posiedzenia tego kolegiального ciała – 22 XI 1967 r. – projekt został zaprezentowany przez arcybiskupa Bolesława Kominka. Z naniesionych odręcznych uwag kardynała Stefana Wyszyńskiego wynika, że nie spotkał się on z aprobatą członków Komisji Głównej. Prymas Polski zanotował: „K[omisja] Gł[ówna] stoi na stanowisku, że projekt jest zbyt a/ oderwany od historycznych stolic biskupich, b/ że nie bierze pod uwagę warunków geogr[aficznych] i komunikacyjnych”, i na marginesie: „nieaktualne, do akt”⁴⁰.

STRUKTURA WEWNĘTRZNA PROJEKTU

W strukturze projektu wyodrębnić można następujące części: „Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich”; „Podstawowe założenia projektu”; propozycje podziału kościelnego na obszarze poszczególnych 17 województw (część formalnie nie została zatytułowana); „Zestawienie województw i diecezji”; „Reorganizacja prowincji kościelnych”; „Zestawienie prowincji kościelnych”; „Zestawienie diecezji według liczby mieszkańców”; „Wykorzystane źródła i opracowania”. Zasadniczy trzon projektu stanowi trzecia z kolei część – propozycje podziału kościelnego na obszarze poszczególnych 17 województw⁴¹. Tworzą ją analiza danych demograficzno-statystycznych 17 wo-

---

Bareła, bp Ignacy Tokarczuk, bp Herbert Bednorz, bp Józef Rozwadowski, bp Jan Mazur. Zob. AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4 246, k. 33, Organa Konferencji Episkopatu Polski, stan na dzień 16 I 1970 r. Komisja Episkopatu do spraw Duszpasterstwa Ogólnego.

³⁸ Ibid., sygn. II 4 232, k. 56–57, Protokół 103. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 15–16 VI 1967 r.

³⁹ Ibid., sygn. II 4 22, k. 33, Pismo arcybiskupa Bolesława Kominka do kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wrocław, 10 XI 1967 r.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., k. 37–64, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

jewództw, które zostały zaprezentowane w kolejności alfabetycznej. Każda z analiz obejmuje opis struktury województwa, zawierający charakterystykę warunków ludnościowych, występujące tendencje w rozwoju urbanistyczno-przestrzennym oraz przewidywane kierunki i trendy jego dalszego rozwoju. Następnie zaproponowano podział województwa na poszczególne archidiecezje i diecezje, którym przyporządkowano konkretne powiaty.

Na potrzeby zapisów bibliograficznych autor nadał projektowi roboczy tytuł: „Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich”, który jest powtórzeniem tytułu pierwszej części projektu, a zarazem pierwszą frazą występującą w dokumencie. Tytuł ten będzie stosowany w cytowaniach oraz w literaturze przedmiotu⁴².

GŁÓWNE ZAŁOŻENIA PROJEKTU

Jakie zatem radykalne założenia niósł ze sobą projekt reorganizacji diecezji polskich poddany pod dyskusję na posiedzeniu Komisji Głównej Episkopatu Polski późną jesienią 1967 r.?

Podstawowe założenia projektu nie pozostawiają wątpliwości, że mamy do czynienia z zupełnie nowym podziałem administracyjnym Kościoła katolickiego, w znacznej części zrywającym nie tylko z dotychczasową strukturą, lecz także w przypadku kilku diecezji z ich wielowiekową historią. Najbardziej szokujące jest to, że za podstawę terytorialnej reorganizacji diecezjalnej przyjęto istniejący podział administracyjny państwa. Należy bowiem przypomnieć, że istniejący w Polsce po 1945 r. podział struktur kościelnych – poza obszarem tzw. Ziemi Odzyskanych – w przypadku wielu diecezji korespondował z podziałem administracyjnym Drugiej Rzeczypospolitej (zwłaszcza do zmian przeprowadzonych w dniu 30 X 1938 r.). Tymczasem władze komunistyczne na przestrzeni lat 1945–1957 dokonały kilku większych i kilkudziesięciu mniejszych rewizji w podziale administracyjnym Polski. Wskazać można kilka zasadnych etapów zmian, choć – jak wspomniano – punktem wyjścia było przywrócenie przedwojennego podziału administracyjnego. Pierwsze korekty dokonano od sierpnia 1944 r. do czerwca 1946 r., kolejne dwie duże reformy nastąpiły 28 VI 1950 r. oraz 1 I 1957 r. W międzyczasie przeprowadzono jeszcze kilkadziesiąt drobnych zmian przynależności oraz przebiegu granic powiatów⁴³. Podział administracji państwowej w żaden sposób nie pokrywał się z podziałami struktur kościelnych. Zilustrujmy tę sytuację przykładami. W dekadzie lat sześćdziesiątych XX w. na terenie województwa bydgoskiego (w gra-

⁴² Zob. Michał BIAŁKOWSKI, *Początki odnowy posoborowej w Kościele katolickim w Polsce (do 1972 r.). Zarys wybranych problemów*, [in:] *Czas próby. Kościół katolicki w okresie PRL*, red. Wojciech POLAK, Arkadiusz CZWOŁEK, Sylwia GALIJ-SKARBIŃSKA, Toruń 2017, s. 215–245.

⁴³ Tomasz DZIKI, *Podziały administracyjne Polski w latach 1944–1998. Z badań nad ustrojem ziem polskich XIX i XX w.*, *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, t. 10: 2013, s. 433–443.

nicach do 1 VI 1975 r.) znajdowały się większe lub mniejsze części aż czterech struktur kościelnych: archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji chełmińskiej, diecezji płockiej i diecezji wrocławskiej. Jednocześnie w tym samym czasie diecezja chełmińska rozciągała się na obszarze trzech województw: gdańskiego, bydgoskiego i olsztyńskiego. Podobnie diecezja wrocławska znajdowała się w granicach trzech województw: bydgoskiego, łódzkiego i poznańskiego.

Poszukiwano więc rozwiązań, które umożliwiłyby dostosowanie do ówczesnych warunków. W posoborowym projekcie zalecano, by granice diecezji – w miarę możliwości – pokrywały się z granicami województw, bądź wyznaczano granice kilku diecezji w ramach jednego województwa. Ustalono, że górną granicę zaludnienia diecezji będzie liczba około miliona mieszkańców⁴⁴. Za przyjęciem takich założeń stały oczywiście przesłanki wynikające z realizmu politycznego, a nawet pewnej racjonalności, jakimi kierowali się autorzy projektu. Uznano bowiem fundamentalne znaczenie – dla efektywnej działalności duszpasterskiej – sieci dróg, komunikacji autobusowej i kolejowej. Podkreślano ponadto, że najwłaściwszą jest taka sytuacja, gdy diecezja znajduje się na obszarze tylko jednej państwowej jednostki administracyjnej⁴⁵. W praktyce miało to zapewne doprowadzić do sytuacji, w której biskup ordynariusz – w relacjach z władzami państwowymi – kontaktowałby się tylko z jednym wojewodą bądź jednym I sekretarzem KW PZPR. Z perspektywy trudnych doświadczeń Kościoła katolickiego w PRL założenie to miało na pewno ułatwić, usprawnić i unowocześnić mechanizmy zarządzania diecezją, w szczególności zaś przyspieszyć procesy decyzyjne w ramach kształtowanej przez biskupa ordynariusza polityki kadrowej. Wybór miast na siedzibę diecezji nie miał podlegać wyłącznie kryterium geograficznemu, ale przede wszystkim demograficznemu i ekonomicznemu.

PROPONOWANE NOWATORSKIE ROZWIĄZANIA PROJEKTU

Projekt zawiera bardzo szczegółowe, precyzyjne dane demograficzne, w tym zestawienia powiatów, wchodzących w skład poszczególnych archidiecezji i diecezji. Ciekawe są również analizy poszczególnych województw oraz proponowanych na ich obszarze archidiecezji i diecezji. Dokument zakładał podział terytorium Polski na siedem prowincji kościelnych⁴⁶:

- metropolię gdańską (archidiecezja gdańska, diecezja koszalińska, diecezja olsztyńska, diecezja szczecińska);

⁴⁴ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4 22, k. 36, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., k. 64–67, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

- metropolię gnieźnieńską (archidiecezja gnieźnieńska, diecezja bydgoska = chełmińska, diecezja kaliska, diecezja Poznań Miasto, diecezja wrocławska);
- metropolię katowicką (archidiecezja katowicka, diecezja częstochowska, diecezja gliwicka);
- metropolię krakowską (archidiecezja Kraków Miasto, diecezja jaworznicka, diecezja kielecka, diecezja radomska = sandomierska, diecezja tarnowska);
- metropolię lubelską (archidiecezja lubelska, diecezja białostocka, diecezja przemyska, diecezja rzeszowska, diecezja zamojska = chełmska);
- metropolię warszawską (archidiecezja Warszawa Miasto, diecezja Łódź Miasto, diecezja piotrkowska, diecezja plocka (Warszawa – Zachód), diecezja siedlecka (Warszawa – Wschód));
- metropolię wrocławską (archidiecezja wrocławska, diecezja gorzowska, diecezja legnicka, diecezja opolską).

Przechodząc do analizy szczegółowej projektu z listopada 1967 r., podkreślić należy, że zawiera on – poza „rewolucyjnymi” założeniami metodologicznymi – kilka innych interesujących propozycji:

1. Zniesienie arcybiskupstwa w Poznaniu, a zarazem erygowanie stolic arcybiskupich w Gdańsku, Katowicach i Lublinie. Absolutnie wyjątkowym tworem geograficznym byłaby metropolia lubelska, która miała obejmować cały pas ściany wschodniej – od Białegostoku na północy aż po Rzeszów i Przemysł na południu.

2. Likwidację formalnie istniejących – w granicach PRL – reliktywów metropolii lwowskiej i wileńskiej, a tym samym ostateczne zerwanie historycznych więzów Kościoła w Polsce z obszarem Kresów Wschodnich.

3. „Likwidację” diecezji chełmińskiej (a na pewno radykalną zmianę jej granic oraz pozbawienie stołeczności Pelplina na rzecz Bydgoszczy lub Torunia⁴⁷); zniesienie diecezji łomżyńskiej; zniesienie administratury apostolskiej w Drohiczynie⁴⁸; zniesienie administratury apostolskiej w Lubaczowie (choć następcą tej ostatniej administratury apostolskiej byłaby nowa diecezja zamojska = chełmska)⁴⁹, utratę stołeczności przez Sandomierz na rzecz Radomia.

4. Powstanie aż czterech diecezji miejskich, ograniczonych terytorialnie do obszaru samego miasta: diecezja Poznań Miasto (603 300 mieszkańców)⁵⁰; archidiecezja Kraków – Miasto (w zależności od wariantu od 705 900 miesz-

⁴⁷ Ibid., k. 39, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁴⁸ Ibid., k. 37, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁴⁹ Ibid., k. 50, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁵⁰ Ibid., k. 54, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

kańców do 932 900 mieszkańców)⁵¹; diecezja Łódź – Miasto (985 300 mieszkańców)⁵²; archidiecezja Warszawa – Miasto (1 736 600 mieszkańców)⁵³. Zastanawiające jest to, że w grupie wyodrębnionych miast pominięto Wrocław. Archidiecezja wrocławska miała obejmować miasto Wrocław oraz 17 okolicznych powiatów, zamieszkałych łącznie przez 1 396 600 mieszkańców.

5. Utworzenie nowych diecezji: gliwickiej, jaworznickiej, kaliskiej, koszalińskiej, legnickiej, piotrkowskiej, szczecińskiej, zamojsko-chełmskiej i ewentualnie bydgoskiej (w przypadku rezygnacji z zachowania nazwy: chełmińska).

6. Mimo propozycji likwidacji kilku stolic biskupich, w bardzo małych ośrodkach (Drohiczyn, Lubaczów, Pelplin, Sandomierz) nie udało się całkowicie wyeliminować problemu znaczącego zróżnicowania pod względem liczby mieszkańców stolic biskupich. Pomijając cztery diecezje/archidiecezje wielkomiejskie, do największych stolic diecezji/archidiecezji, które nie miałyby statusu wydzielonej jednostki administracji kościelnej, należały: Wrocław (481 000 mieszkańców), Gdańsk (324 300 mieszkańców), Szczecin (317 700 mieszkańców) oraz Katowice (286 600 mieszkańców). Z kolei najmniejszymi ośrodkami, które miałyby zostać stolicami diecezji, byłyby: Zamość (30 800 mieszkańców) lub Chełm (34 900 mieszkańców), Siedlce (35 800 mieszkańców), Gniezno (47 700 mieszkań) i Przemyśl (50 400 mieszkańców).

Projekt z listopada 1967 r. miał więc charakter kompleksowy: przebudowywał strukturę większości metropolii; w znacznym stopniu zmniejszał dysproporcje między poszczególnymi diecezjami; zmierzał do całościowego uregulowania polskiej administracji kościelnej na tzw. Ziemiach Odzyskanych; rozwiązywał kwestię administratur apostolskich archidiecezji lwowskiej i archidiecezji wileńskiej, których stolice znajdowały się na terytorium Związku Sowieckiego.

Pod koniec obrad Komisji Głównej Episkopatu Polski wrocławski hierarcha dokonał podsumowania prac nad projektem. W protokole zapisano: „Referuje arcybiskup Kominek, który sam stwierdza, że problem jeszcze bardzo niedojrzały i nie jest do końca przemyślany, dlatego propozycje nie są dopracowane, chodzi o zasygnalizowanie problemu podziału administracyjnego diecezji w Polsce. W dyskusji podkreślono, by zająć się najpierw terenem Ziemi Zachodnich, a potem Polską centralną. Zasadniczy błąd projektu to, że odchodzi się od dawnych siedzib, zrywa się z tradycją, gotowymi urządzeniami. Przenoszenie stolic biskupich prawie że niemożliwe w dzisiejszych warunkach ekonomicznych. Niektóre koncepcje b[ardzo] śmiałe”⁵⁴.

⁵¹ Ibid., k. 47, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁵² Ibid., k. 51, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁵³ Ibid., k. 58, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

⁵⁴ Ibid., k. 77, Protokół Komisji Głównej, Warszawa, 22 XI 1967 r.

Zatem przyczyny obiektywne, takie jak: zerwanie z historycznymi siedzibami stolic biskupich, brak międzynarodowego uregulowania przynależności do Polski tzw. Ziem Odzyskanych, a przede wszystkim przewidywane protesty władz państwowych i problemy natury ekonomicznej-finansowej sprawiły, że dokument nie został wniesiony do porządku obrad zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Polski, a dalsze prace studyjne zostały wstrzymane.

Tabela 1. Polska prowincja kościelna według liczby mieszkańców oraz powierzchni w projekcie z 1967 r.

Nazwa jednostki kościelnej	Liczba mieszkańców	Powierzchnia w km ²
metropolia katowicka	3 888 500	13 658
metropolia gdańska	3 961 000	62 625
metropolia wrocławska	4 338 000	43 066
metropolia gnieźnieńska	4 441 000	47 741
metropolia krakowska	4 577 000	35 049
metropolia lubelska	4 684 900	65 138
metropolia warszawska	5 920 600	44 447

Źródło: AAW, SPP, Protokoły KGER, sygn. II 4 22, k. 70, Problem terytorialnej reorganizacji diecezji polskich.

3. KONCEPCJA POLSKIEJ PROWINCJI KOŚCIELNEJ W PROJEKCIE Z 1970 ROKU

Prace nad reorganizacją terytorialną diecezji polskich wznowiono w 1970 r. W czerwcu tego roku pojawił się bowiem projekt częściowego uregulowania struktur – tym razem ograniczony do administratury apostołskiej w Gorzowie Wielkopolskim. Biskup Wilhelm Pluta⁵⁵ wnioskował wówczas o jej podział na trzy diecezje. Papież Paweł VI ustosunkował się przychylnie do tej propozycji już w listopadzie 1970 r. Ostatecznie sugestia dotycząca podziału została spełniona dwa lata później w bulli papieża Montiniego *Episcoporum Poloniae coetus*⁵⁶.

Równocześnie przygotowano zarys reformy obejmującej obszar całego kraju. Taki bowiem szkic – tym razem niewielki, dwustronicowy, bardzo oszczędny w sformułowaniach – znajdujemy w materiałach roboczych 121. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, która obradowała w Warszawie w dniach 3–4 X 1970 r.⁵⁷ Można więc zakładać, że projekt powstał najprawdopodobniej

⁵⁵ Zob. *Życie i posługa pasterska biskupa Wilhelma Pluty*, red. Ryszard TOMCZAK, Andrzej OCZACHOWSKI, Gorzów Wielkopolski 2011.

⁵⁶ AAW, SPP, Protokoły KGER, sygn. II 4 25, k. 75, Protokół Komisji Głównej, Warszawa, 16 VI 1970 r.; k. 104–105, Protokół Komisji Głównej, Warszawa, 24 XI 1970 r.

⁵⁷ Ibid., sygn. II 4 250, k. 22–47, Protokół 121. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 3–4 IX 1970 r.

w połowie roku 1970. Dokument nosi wymowny tytuł: „Projekt nowej administracji kościelnej w Polsce zsynchronizowany z planowaną administracją cywilną”⁵⁸. I choć w samym projekcie nie ma bezpośredniego odniesienia do nuczania soborowego – bez wahania można stwierdzić, że również i ta propozycja jest próbą jego adaptacji do polskiej rzeczywistości. Autorzy projektu przyjęli bowiem założenia bliskie propozycjom zawartym w dokumencie z 1967 r.:

„1. Zsynchronizowanie stworzonego przez historię statusu regionalnego i obecnych podziałów administracyjnych Kościoła w Polsce z potrzebami nowoczesnego duszpasterstwa.

2. Przeprowadzenie nowego podziału przy minimum zmian natury administracyjno gospodarczej (budynki Kurii i Seminariów Duchownych).

3. Lokalizacja siedziby Metropolii w najważniejszych pod względem ludnościowym i intelektualnym ośrodkach miejskich, a siedziby diecezji w wielkich ośrodkach miejskich.

4. Metropolia winna odpowiadać wspólnocie etnicznej, historycznej, kulturowej i społecznej danego regionu.

5. Diecezja ma stanowić dużą, lecz możliwą do jednolitego kierownictwa jednostkę administracyjną (likwidacja diecezji – kolosów, unikanie drobienia).

6. Stolica diecezji powinna być położona centralnie w najważniejszym węźle komunikacyjnym dla ułatwienia komunikacji biskupa z diecezją i odwrotnie.

7. POLSKA PROWINCJA KOŚCIELNA składa się z 7 metropolii i 38 diecezji⁵⁹, jej Patriarchą jest każdorazowy PRYMAS i PRZEWODNICZĄCY EPISKOPATU POLSKI, będący jednocześnie Metropolitą Mazowsza i Arcybiskupem Warszawy i Gniezna⁶⁰.

Projekt składa się z bardzo ogólnej mapki, do której dołączony został spis metropolii z wchodzącymi w ich skład diecezjami. Wykaz ten, zatytułowany: „Polska Prowincja Kościelna”, rozpoczyna się od informacji: „Stolica – Warszawa + z tyt[ulu] Prymasostwa Gniezno”. Jest to szczególnie niezwykle istotny, gdyż jeśli zaznaczymy, że we wspomnianym spisie nie ma wymienionego ani arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, ani diecezji gnieźnieńskiej, jasne będzie, że projekt z 1970 r. mógł zakładać nawet zniesienie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i ustanowienie w Gnieźnie tylko tytularnej stolicy prymasowskiej (o charakterze wyłącznie symbolicznym). Porównanie mapki ze spisem po-

⁵⁸ Ibid., k. 19–20, Projekt nowej administracji kościelnej w Polsce zsynchronizowany z planowaną administracją cywilną.

⁵⁹ Z zamieszczonego w projekcie spisu oraz mapki wynika, że planowano erygowanie siedmiu metropolii, w skład których wchodziłoby siedem arcybiskupstw oraz 31 diecezji sufraganych, łącznie 38 jednostek kościelnych.

⁶⁰ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4 250, k. 19, Projekt nowej administracji kościelnej w Polsce zsynchronizowany z planowaną administracją cywilną.

zwała stwierdzić, że projekt zawiera pewne różnice dotyczące przynależności diecezji wchodzących w skład metropolii małopolskiej, kresowej oraz kujawsko-sieradzkiej (mapkę należy traktować jako wariant A, natomiast spis jako wariant B). Zgodnie z podziałem naniesionym na mapce proponowano utworzyć następujące jednostki administracji kościelnej⁶¹:

- metropolię wielkopolską (archidiecezja Poznań Miasto, diecezja bydgoska, diecezja gorzowska, diecezja pilska, diecezja wielkopolska (stolica Poznań), diecezja zielonogórska);
- metropolię małopolską (archidiecezja Kraków Miasto, diecezja kielecka, diecezja małopolska (Kraków), diecezja sandomierska (stolica Tarnobrzeg), diecezja tarnowska)⁶²;
- metropolię mazowiecką (archidiecezja Warszawa Miasto, diecezja łomżyńska (Łomża), diecezja mazowiecka (Warszawa), diecezja płocka, diecezja radomska (Radom));
- metropolię morską (archidiecezja Miasto Gdańsk, diecezja chełmińska (stolica Gdynia), diecezja mazurska (stolica Olsztyn), diecezja szczecińska, diecezja stargardzka (stolica Stargard Szczeciński), diecezja pomorska (stolica Koszalin));
- metropolię kresową (archidiecezja lubelska, diecezja białostocka, diecezja podlaska (Siedlce), diecezja rzeszowska, diecezja suwalska, diecezja zamajska)⁶³;
- metropolię kujawsko-sieradzką (archidiecezja Łódź Miasto, diecezja kaliska, diecezja łódzka (stolica Łódź), diecezja toruńsko-włocławska (stolica Toruń))⁶⁴;
- metropolię śląską (archidiecezja Wrocław Miasto, diecezja dolnośląska (stolica Wrocław), diecezja opolska (stolica Opole), diecezja częstochowska, diecezja katowicka (stolica Katowice oraz miasta: Bytom, Chorzów, Gliwice, Ruda Śląska, Zabrze), diecezja górnośląska (stolica Sosnowiec)).

Warto zauważyć, że w projekcie z 1970 r. – w przeciwieństwie do projektu z 1967 r. – nazewnictwo metropolii utworzone zostało od nazw regionów historyczno-geograficznych, a nie miast stołecznych – siedzib metropolity. Ponadto bardzo precyzyjnie i jednoznacznie określono stolice wszystkich metropolii, archidiecezji i diecezji. W przypadku diecezji katowickiej określono

⁶¹ Ibid.

⁶² W drugiej wersji zaprezentowanej w spisie diecezja kielecka została przeniesiona do metropolii kujawsko-sieradzkiej, a w jej miejsce przyłączono diecezję rzeszowską wyłączoną z metropolii kresowej.

⁶³ W drugiej wersji zaprezentowanej w spisie zamiast diecezji suwalskiej występuje diecezja augustowska, a diecezja rzeszowska została przeniesiona do metropolii małopolskiej.

⁶⁴ W drugiej wersji zaprezentowanej w spisie w skład metropolii wchodzi również diecezja kielecka, wyłączona z metropolii małopolskiej.

Tabela 2. Podział polskiej prowincji kościelnej według posoborowych projektów z 1967 i 1970 r.

Metropolie i diecezje według projektu z 1967 r.	Metropolie i diecezje według projektu z 1970 r.	
	wariant A (mapka)	wariant B (spis)
1.0. metropolia gdańska 1.1. archidiecezja gdańska 1.2. diecezja koszalińska 1.3. diecezja olsztyńska 1.4. diecezja szczecińska 2.0. metropolia gnieźnieńska 2.1. archidiecezja gnieźnieńska 2.2. diecezja bydgoska (chełmińska) 2.3. diecezja kaliska 2.4. diecezja Poznań Miasto 2.5. diecezja włocławska 3.0. metropolia wrocławska 3.1. archidiecezja wrocławska 3.2. diecezja gorzowska 3.3. diecezja legnicka 3.4. diecezja opolska 4.0. metropolia katowicka 4.1. archidiecezja katowicka 4.2. diecezja częstochowska 4.3. diecezja gliwicka	1.0. metropolia morska 1.1. archidiecezja Miasto Gdańsk 1.2. diecezja chełmińska (Gdynia) 1.3. diecezja mazurska (Olsztyn) 1.4. diecezja szczecińska 1.5. diecezja stargardzka 1.6. diecezja pomorska (Koszalin) 2.0. metropolia wielkopolska 2.1. archidiecezja Miasto Poznań 2.2. diecezja bydgoska 2.3. diecezja gorzowska 2.4. diecezja pilska 2.5. diecezja wielkopolska (Poznań) 2.6. diecezja zielonogórska 3.0. metropolia śląska 3.1. archidiecezja Miasto Wrocław 3.2. diecezja częstochowska 3.3. diecezja dolnośląska (Wrocław) 3.4. diecezja górnośląska (Sosnowiec) 3.5. diecezja katowicka 3.6. diecezja opolska	1.0. metropolia morska 1.1. archidiecezja Miasto Gdańsk 1.2. diecezja chełmińska (Gdynia) 1.3. diecezja mazurska (Olsztyn) 1.4. diecezja szczecińska 1.5. diecezja stargardzka 1.6. diecezja pomorska (Koszalin) 2.0. metropolia wielkopolska 2.1. archidiecezja Miasto Poznań 2.2. diecezja bydgoska 2.3. diecezja gorzowska 2.4. diecezja pilska 2.5. diecezja wielkopolska (Poznań) 2.6. diecezja zielonogórska 3.0. metropolia śląska 3.1. archidiecezja Miasto Wrocław 3.2. diecezja częstochowska 3.3. diecezja dolnośląska (Wrocław) 3.4. diecezja górnośląska (Sosnowiec) 3.5. diecezja katowicka 3.6. diecezja opolska

5.0. metropolia krakowska 5.1. archidiecezja Kraków Miasto 5.2. diecezja jaworznicka 5.3. diecezja kielecka 5.4. diecezja radomska (sandomierska) 5.5. diecezja tarnowska 6.0. metropolia lubelska 6.1. archidiecezja lubelska 6.2. diecezja białostocka 6.3. diecezja przemyska 6.4. diecezja rzeszowska 6.5. diecezja zamojska (chelmska) 7.0. metropolia warszawska 7.1. archidiecezja Warszawa Miasto 7.2. diecezja Łódź Miasto 7.3. diecezja piotrkowska 7.4. diecezja płocka (Warszawa – Zachód) 7.5. diecezja siedlecka (Warszawa – Wschód)	4.0. metropolia małopolska 4.1. archidiecezja Kraków Miasto 4.2. diecezja kielecka 4.3. diecezja małopolska (Kraków) 4.4. diecezja sandomierska (Tarnobrzeg) 4.5. diecezja tarnowska 5.0. metropolia kresowa 5.1. archidiecezja lubelska 5.2. diecezja białostocka 5.3. diecezja podlaska (Siedlce) 5.4. diecezja rzeszowska 5.5. diecezja suwalska 5.6. diecezja zamojska 6.0. metropolia mazowiecka 6.1. archidiecezja Warszawa Miasto 6.2. diecezja łomżyńska (Łomża) 6.3. diecezja mazowiecka (Warszawa) 6.4. diecezja płocka 6.5. diecezja radomska (Radom) 7.0. metropolia kujawsko-sieradzka 7.1. archidiecezja Łódź Miasto 7.2. diecezja kaliska 7.3. diecezja łódzka 7.4. diecezja toruńsko-włocławska (Toruń)	4.0. metropolia małopolska 4.1. archidiecezja Kraków Miasto 4.2. diecezja małopolska (Kraków) 4.3. diecezja rzeszowska 4.4. diecezja sandomierska (Tarnobrzeg) 4.5. diecezja tarnowska 5.0. metropolia kresowa 5.1. archidiecezja lubelska 5.2. diecezja augustowska 5.3. diecezja białostocka 5.4. diecezja podlaska (Siedlce) 5.5. diecezja zamojska 6.0. metropolia mazowiecka 6.1. archidiecezja Warszawa Miasto 6.2. diecezja łomżyńska (Łomża) 6.3. diecezja mazowiecka (Warszawa) 6.4. diecezja płocka 6.5. diecezja radomska (Radom) 7.0. metropolia kujawsko-sieradzka 7.1. archidiecezja Łódź Miasto 7.2. diecezja kaliska 7.3. diecezja łódzka 7.4. diecezja kielecka 7.5. diecezja toruńsko-włocławska (Toruń)

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych źródłowych.

nawet wchodzące w jej skład miasta. Jednocześnie dokument zakładał likwidację kilku stolic biskupich – nierzadko o bardzo długiej tradycji historycznej – we Włocławku (1148 r.), Przemyślu (1375 r.), Sandomierzu (1818 r.) i Pelplinie (1824 r.).

Projekt z 1970 r. był teoretycznym przyczynkiem do całościowego uregulowania struktury kościelnej w Polsce, przy czym nasuwa się – być może tylko przypadkowe – podobieństwo do rozwiązań przyjętych przez władze państwowe podczas reformy administracyjnej z 1 VI 1975 r. Stolicami województw zostały wówczas proponowane w projekcie z 1970 r. miasta: Bydgoszcz, Gorzów Wielkopolski, Kalisz, Koszalin, Legnica, Piła, Radom, Rzeszów, Suwałki, Tarnobrzeg, Toruń, Zamość, Zielona Góra. Nie można również wykluczyć, że episkopat mógł planować reorganizację po zakończeniu rozmów dyplomatycznych między Warszawą i Bonn, które finalnie doprowadziły do układu o normalizacji stosunków PRL–RFN zawartego w grudniu 1970 r.

* * *

Posoborowe projekty reorganizacji struktur kościelnych w Polsce, mimo że nigdy nie wyszły poza fazę rozważań teoretycznych, ograniczonych do wąskiego grona kierownictwa polskiego episkopatu, ukazują otwartość i żywotność Kościoła. Podejmowane prace studyjne potwierdzają, że mimo bardzo ograniczonych możliwości oraz skomplikowanej sytuacji międzynarodowej polscy hierchowie nie wahali się podejmować najtrudniejszych wyzwań. W tym wymiarze – przedstawione po raz pierwszy w literaturze naukowej – propozycje reform struktur kościelnych pozwalają dokonać rewizji dotychczasowej oceny tempa wdrażania odnowy posoborowej oraz recepcji nauczania Soboru Watykańskiego II w Polsce.

Nadesłany 31 V 2017

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych 23 IX 2017

Zaakceptowany 24 IX 2017

Dr Michał Białkowski
Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: bialkowski@umk.pl

TWO POST-COUNCIL PROJECTS FOR THE REORGANIZATION
OF CHURCH STRUCTURES IN POLAND IN THE SECOND HALF OF THE 1960S

Summary

Key words: the Catholic Church, the Second Vatican Council, the Decree *Christus Dominus*, the Archdiocese Archive of Warsaw, the Polish church province, administrative divisions of the Catholic Church in Poland, the reorganization of church structures

The geopolitical situation of Poland after the end of WWII had a major influence on the situation of the Catholic Church, particularly its administrative structures. The new shape of the borders entailed the loss of a significant part of the Lviv and Vilnius archbishoprics. On the other hand, the incorporation of the eastern provinces of Germany – the Western and Northern Territories – involved the construction of new church structures. Polish bishops headed by Primate August Hlond, and later Stefan Wyszyński, embarked on the long-term endeavour to regulate the canonic status of the Church in the so called Recovered Territories. However, the complicated legal-international situation was becoming even more complex owing to frequent interference from the communist authorities. It was not until the October breakthrough of 1956 that a state of relative stability began in the Western and Northern territories for the church structures. Upon the post-council restoration of the Church – directly after the closure of the Second Vatican Council – the church structures began to be reorganized in Poland. Two projects were run, encompassing the complex proposals regarding the whole territory of the Polish People's Republic. The first project constituted the comprehensive study of 1967, which was probably generated by the Wrocław entourage under the auspices of Archbishop Bolesław Kominek. The document stipulated that the borders of the dioceses should be adjusted to the current administrative division of the state. Seven provinces were to be established: the provinces of Gdansk, Gniezno, Katowice, Cracow, Lublin, Warsaw and Wrocław. The 1967 project broke away from the former administrative divisions of the Catholic Church in Poland. Nevertheless, such revolutionary solutions were rejected by the members of the Main Council of the Polish Episcopate headed by Primate Stefan Wyszyński. Three years later in 1970, a new project was designed. This also stipulated the creation of seven provinces, the names of which were taken from geographical regions. Like the former one, this project also did not go beyond preliminary preparations owing to the radical solutions it proposed (e.g. the liquidation of the archbishopric of Gniezno) and the current international situation – the unsettled question of the Polish western frontier. Both documents allow us to appreciate the significant extent of the Church's involvement in the process of the post-council reorganization of administrative structures in Poland.

ZWEI NACHKONZILIARE PROJEKTE ZUR NEUORGANISATION
DER KIRCHLICHEN STRUKTUREN IN POLEN AUS DER ZWEITEN HÄLFTE
DER SECHZIGER JAHRE DES 20. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: Katholische Kirche, Zweites Vatikanisches Konzil; Dekret *Christus Dominus*, Erzbischöfliches Archiv in Warschau; polnische Kirchenprovinz; Verwaltungseinteilung der katholischen Kirche in Polen, Neuorganisation kirchlicher Strukturen

Die geopolitische Situation Polens nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs hatte enormen Einfluss auf die Lage der katholischen Kirche, vor allem auf ihre administrativen Strukturen. Der neue Verlauf der Grenzen führte zum Verlust eines großen Teils des Gebiets der Erzbistümer Lemberg und Wilna. Andererseits ermöglichte der Anschluss der deutschen Ostprovinzen – der West- und Nordgebiete – den Beginn von Bemühungen um den Aufbau neuer Kirchenstrukturen. Die polnischen Bischöfe mit Primas August Hlond und dann mit Stefan Wyszyński an der Spitze begannen mit jahrelangen Bemühungen, die den kirchenrechtlichen Status der Kirche in den sog. Wiedergewonnenen Gebieten regeln sollten. Doch die komplizierte rechtliche Lage zwischen den Nationen wurde vielfach durch Eingriffe der kommunistischen Staatsmacht erschwert. Erst der Durchbruch im Oktober 1956 brachte einen Zustand relativer Stabilisierung der kirchlichen Strukturen in den West- und Nordgebieten. Im Zug der nachkonziliaren Erneuerung der Kirche wurden unmittelbar nach dem Ende der Beratungen des Zweiten Vatikanisches Konzils Arbeiten aufgenommen, die der Neuorganisation der kirchlichen Strukturen in Polen dienten. Es entstanden zwei Projekte mit komplexen Vorschlägen, die das ganze Gebiet Volkspolens betrafen. Beim ersten Projekt handelte es sich um eine ausführliche Vorlage aus dem Jahr 1967, die höchstwahrscheinlich im Breslauer Umfeld unter dem Patronat von Erzbischof Bolesław Kominek entstand. Das Dokument sah die Anpassung der Bistumsgrenzen an die bestehende Verwaltungseinteilung des Staates vor. Es sollten sieben Kirchenprovinzen errichtet werden: Danzig, Gnesen, Kattowitz, Krakau, Lublin, Warschau und Breslau. Das Projekt von 1967 brach erkennbar mit der bisherigen Verwaltungseinteilung der katholischen Kirche in Polen. Der revolutionäre Charakter der vorgeschlagenen Veränderungen führte zur Ablehnung des Projekts durch die Mitglieder des Obersten Rats der polnischen Bischöfe mit Kardinal Stefan Wyszyński an der Spitze. Drei Jahre später, 1970, entstand ein weiteres Projekt. Das Dokument, genauer gesagt die kleine Skizze sah ebenfalls die Entstehung von sieben Provinzen vor, deren Namen sich auf die Namen von geografischen Regionen bezogen. Auch dieses Projekt gelangte sowohl wegen der in ihm enthaltenen radikalen Lösungen (u. a. die Aufhebung der Kirchenprovinz Gnesen) als auch wegen der damaligen internationalen Situation – der ungeklärten Frage der polnischen Westgrenze – nicht über das Stadium eines ersten Entwurfs hinaus. Jedoch erlauben beide Dokumente einen Einblick in das große Engagement der Kirche in Polen im Prozess der nachkonziliaren Neuorganisation von Verwaltungsstrukturen.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczuk, Lucjan, Witold Zdaniewicz, eds. *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*. Warszawa: GUS, 1991.
- Białkowski, Michał. „Początki odnowy posoborowej w Kościele katolickim w Polsce (do 1972 r.). Zarys wybranych problemów”. In: *Czas próby. Kościół katolicki w okresie PRL*, eds. Wojciech Polak, Arkadiusz Czwołek, Sylwia Galij-Skarbińska, 215–245. Toruń: Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, 2017.
- Białkowski, Michał. *Wokół Soboru Watykańskiego II. Studia i szkice*. Toruń: Dom Wydawniczy MARGRAFSEN, 2016.
- Bogdanowicz, Stanisław. *Edmund Nowicki – biskup gdański*. Gdańsk: [s.n.], 1998.
- Bogdanowicz, Stanisław. *Karol Maria Antoni Splett. Biskup gdański czasu wojny, więzień specjalny PRL*. Gdańsk: „Stella Maris”, 1996.
- Czaczkowska, Ewa K. *Kardynał Wyszyński. Biografia*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2013.
- Dudek, Antoni, Ryszard Gryz. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2003.
- Dziki, Tomasz. „Podziały administracyjne Polski w latach 1944–1998. Z badań nad ustrojem ziem polskich XIX i XX w.”. *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość* 10 (2013): 433–443.
- Fijałkowska, Barbara. *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, vol. 1: 1944–1955. Olsztyn: UWM, 1999.
- Hanich, Andrzej. *Ksiądz infułat Bolesław Kominek, pierwszy administrator apostolski Śląska Opolskiego (1945–1951)*. Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski, 2015.
- Jakubowski, Wojciech, Marek Solarczyk. *Organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XXI wieku*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2011.
- Jakubowski, Wojciech, Marek Solarczyk. *Rzymskokatolicka administracja kościelna na ziemiach polskich*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2007.
- Karwowska, Beniamina E., ed. *Ksiądz Biskup Adolf Piotr Szelązek. Człowiek, pasterz, założyciel. Materiały z sympozjum z okazji 50 rocznicy śmierci Założyciela Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus*. Toruń: [s.n.], 1999.
- Karwowska, Beniamina E., Waldemar Rozynkowski, Leszek Zygnier, eds. *Ks. Biskup Adolf Piotr Szelązek (1865–1950). Kapłan, biskup, wygnaniec*. Podkowa Leśna: Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus, 2010.
- Klima, Ewa. „Struktury Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce”. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 11 (2011): 45–77.
- „Komunikat prasowy Rządu o likwidacji stanu tymczasowości w administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich, Warszawa, 27 stycznia 1951 r.”. In: Peter Ralina. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, vol. 1: *Lata 1945–1959*, 283–284. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”, 1994.
- Kucharski, Wojciech. *Droga do stabilizacji polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. rocznicę wydania konstytucji apostolskiej Pawła VI „Episcoporum Poloniae coetus”*. Wrocław: Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, 2013.

- „List Prymasa S. Wyszyńskiego do Prezydenta B. Bieruta w sprawie organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich”. In: Peter Raina. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, vol. 1: *Lata 1945–1959*, 284–285. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”, 1994.
- Malinowski, Mieczysław, Bogdan Kołosok. *Zarys dziejów diecezji łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku*. Kalwaria Zebrzydowska: Calvarianum, 1993.
- Mandziuk, Józef. „Z dziejów archidiecezji lwowskiej”. *Saeculum Christianum* 2/2 (1995): 35–59.
- Muszyński, Henryk. „Wprowadzenie do dekretu o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele”. In: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski, nowe tłumaczenie*, ed. Maria Przybył, 211–235. Poznań: Pallotinum, 2002.
- Philips, Gérard. *L'Église et son mystère au deuxième Concile du Vatican. Histoire, texte et commentaire de la Constitution Lumen Gentium*, vol. 1–2. Paris: Desclée, 1967–1968.
- Siedziako, Michał, Zbigniew Stanuch, Grzegorz Wejman, eds. *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, vol. 1: *1945–1956*. Szczecin: IPN, 2016.
- Skrzypczak, Robert. „Konstytucja dogmatyczna o Kościele «Lumen gentium» – «zwornik Soboru»”. In: *„Radość i nadzieja, smutek i trwoga...” Sobór Watykański II z perspektywy półwiecza*, ed. Michał Białkowski, 25–46. Toruń: Dom Wydawniczy MARGRAFSEN, 2016.
- Socha, Paweł. „Ks. dr Edmund Nowicki jako twórca struktur organizacyjnych Kościoła gorzowskiego w latach 1945–1951”. In: *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, ed. Elżbieta Wojcieszek, 83–97. Poznań: IPN, 2012.
- Stanko, Przemysław, ed. *Bulla Vixdum Poloniae unitas. Reprodukcyjne stron oryginalu bulli, tekst łaciński, tłumaczenie na język polski*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2015.
- Swastek, Józef. „Działalność pastoralna księdza infułata dr. Karola Milika, administratora apostolskiego Dolnego Śląska (1945–1951)”. In: *Represje wobec Kościoła Katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie, 1945–1989*, eds. Stanisław A. Bogaczewicz, Sylwia Krzyżanowska, 32–46. Wrocław: IPN, 2004.
- Szymański, Andrzej. *Ks. bp dr Franciszek Jop – prawodawca i organizator diecezji opolskiej*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2007.
- Tomczak, Ryszard, Andrzej Oczachowski, eds. *Życie i posługa pasterska biskupa Wilhelma Pluty*. Gorzów Wielkopolski: Diecezja Zielonogórsko-Gorzowska, 2011.
- Wilk, Stanisław. „Struktura administracyjna Kościoła w Polsce przed bullą «Totus Tuus Poloniae Populus»”. In: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, vol. 12, ed. Jan Walakus, 129–144. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2013.
- Zieliński, Zygmunt. *Kościół w Polsce 1944–2007*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009.
- Żaryn, Jan. *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton; Instytut Historii PAN, 2003.
- Żurek, Robert. *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec Ziemi Zachodnich i Północnych 1945–1948*. Szczecin–Warszawa–Wrocław: IPN, 2015.